

/

Examenprogramma praktijkgericht programma havo

Maatschappij klein - mei 2026

Verantwoording

2026 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Informatie

SLO

Postbus 502, 3800 AM Amersfoort

Telefoon (033) 4840 840

Internet: www.slo.nl

E-mail: info@slo.nl

AN

3.8115.867

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Doel praktijkgerichte programma's	4
Aansluiting op vervolgonderwijs	4
Uitgangspunten	5
Examenprogramma	5
Onderwijsprogramma	5
Afsluiting	5
Opbouw examenprogramma	6
Toelichting examenprogramma	6
 Karakteristiek	 7
 Examenprogramma	 8
Domein A: Loopbaanontwikkeling in praktijkgerichte opdrachten	8
Domein B: Programmaoverstijgende vaardigheden	10
Domein C: Werkvelden	13
Domein D: Programmaspecifieke kennis en vaardigheden	14

Inleiding

Dit examenprogramma beschrijft de inhoud van het praktijkgerichte programma Maatschappij klein voor havo. Vanaf schooljaar 2026-2027 mogen scholen één of meer praktijkgerichte programma's aanbieden.

Doel praktijkgerichte programma's

Een praktijkgericht programma is erop gericht om leerlingen praktijkgerichte kennis, vaardigheden en ervaring op te laten doen, binnen en buiten de school. Het streven is om aan te sluiten bij de behoeftes van leerlingen, hun motivatie te bevorderen en realistische beroeps- en opleidingsbeelden te ontwikkelen. Een praktijkgericht programma richt zich op het toepassen van kennis en vaardigheden. Leerlingen voeren in opdracht van externe opdrachtgevers praktijkgerichte opdrachten uit en oefenen programmaoverstijgende vaardigheden. Ze maken kennis met verschillende onderdelen van de arbeidsmarkt, opleidingsmogelijkheden en de samenleving. Zo krijgen ze een indruk van de praktijk, een beeld van vervolgopleidingen en worden ze voorbereid op de keuze voor en overstap naar het hbo.

Aansluiting op vervolgonderwijs

Hbo

Een groot deel van de leerlingen stroomt vanuit de havo door naar een hbo-opleiding. Tijdens de praktijkgerichte opdrachten voor externe opdrachtgevers ontdekken en ontwikkelen leerlingen hun interesses en kwaliteiten, doordat ze kennis maken met verschillende werkvelden en hbo-opleidingen. De ontwikkeling van vaardigheden zoals samenwerken, plannen en presenteren, bereidt hen voor op een soepeler overgang naar het hbo, doordat ze gestructureerder en zelfstandiger werken. Het programmaspecifieke deel richt zich op een zo breed mogelijke oriëntatie binnen de betreffende sectoren, branches of bedrijfstakken en sluit aan bij vaardigheden die kenmerkend zijn voor hbo-opleidingen in die sectoren, branches of bedrijfstakken.

Uitgangspunten

Examenprogramma

- Een praktijkgericht programma draagt bij aan de voorbereiding en oriëntatie op vervolgonderwijs.
- De basis van een praktijkgericht programma is voor alle havo-leerlingen hetzelfde en bestaat uit praktijkgerichte opdrachten, loopbaanontwikkeling en programmaoverstijgende vaardigheden.
- Een praktijkgericht programma is handelingsgericht beschreven. Leerlingen die onderwijs volgen op basis van een praktijkgericht programma, voeren dus actief werkzaamheden en praktijkgerichte opdrachten uit. Ze passen hun kennis toe en breiden deze uit door het toe te passen in de praktijk.
- Binnen een praktijkgericht programma is er aandacht voor het verbinden van theorie en praktijk en voor het verbinden van de brede maatschappelijke contexten aan de opdrachten.
- De werkvelden waarbinnen wordt geleerd, komen voort uit de hbo-beroepssectoren en de vervolgopleidingen.

Onderwijsprogramma

- Een praktijkgericht programma bestaat uit praktijkgerichte, realistische opdrachten, uit te voeren in en buiten de school. 'Praktijkgericht en realistisch' betekent dat er in alle gevallen betrokkenheid is van buiten de school (bedrijfsleven, instellingen, overheden, vervolgonderwijs) bij de totstandkoming van het onderwijsprogramma met opdrachten.
- Bij het werken aan een praktijkgericht programma zijn leerlingen actief en in de praktijk bezig. Leerlingen ontwikkelen, ontwerpen, maken dingen en voeren taken uit die horen bij de wensen en eisen van de opdrachtgever.
- Scholen kunnen opdrachten van een praktijkgericht programma op verschillende manieren invullen, passend bij de regio, het niveau en de mogelijkheden van havo-leerlingen.
- Binnen het aanbod van de school moeten leerlingen in een praktijkgericht programma keuzemogelijkheden hebben tussen verschillende werkvelden en opdrachten binnen die werkvelden.

Afsluiting

- Een praktijkgericht programma wordt in leerjaar 4 of 5 afgesloten met een schoolexamen.
- De afsluiting en beoordeling van een praktijkgericht programma is onderdeel van de slaag-zakregeling. Het cijfer van de kleine variant maakt deel uit van het combinatiecijfer. Het vervangt geen ander vak, het komt erbij.

Opbouw examenprogramma

Het examenprogramma bestaat uit vier domeinen, waarvan de eerste twee voor alle praktijkgerichte programma's voor havo gelijk zijn:

- A. loopbaanontwikkeling in praktijkgerichte opdrachten
- B. praktijkoverstijgende vaardigheden
- C. werkvelden
- D. programmaspecifieke kennis en vaardigheden

Alle eindtermen hebben dezelfde vorm. Ze bestaan uit drie onderdelen:

Doelzin	beschrijft de essentie van de vaardigheid	verplichte wettelijke examenstof
Het gaat hierbij om	verduidelijkt waar het in de doelzin om gaat	verplichte wettelijke examenstof

Toelichting examenprogramma

Het examenprogramma schrijft voor wat leerlingen minimaal moeten kennen en kunnen. Het is aan de scholen om te zorgen dat in het onderwijsprogramma alle eindtermen van het examenprogramma aan de orde komen en om de examinering zo vorm te geven dat leerlingen kunnen bewijzen dat ze in voldoende mate over de beoogde kennis en vaardigheden beschikken.

Scholen hebben de ruimte om een vertaling te maken van het examenprogramma naar een onderwijsprogramma met praktijkgerichte en realistische opdrachten die passen bij de visie van de school en regio. Bij deze praktijkgerichte en realistische opdrachten worden in alle gevallen externe opdrachtgevers betrokken (bedrijven, instellingen, overheden en/of vervolgonderwijs). In elke praktijkgerichte opdracht komen kenniselementen en vaardigheden uit verschillende domeinen van het examenprogramma bij elkaar. In een praktijkgerichte opdracht hoeven niet alle eindtermen behandeld te worden, zolang alle eindtermen maar in het onderwijsprogramma aan de orde komen en worden afgesloten. De school kan gericht kiezen welke eindtermen in welke praktijkgerichte opdrachten aandacht krijgen. De schoolexaminering is zo ingericht dat leerlingen kunnen aantonen dat ze voldoende beschikken over de beoogde kennis, vaardigheden en ervaringen.

Karakteristiek

De inhoud van het praktijkgerichte programma Maatschappij richt zich op het werken *met* en *voor* mensen in een snel veranderende samenleving. Werken *met* mensen komt voor in bijvoorbeeld de gezondheidszorg, het onderwijs of een sector die zich richt op gedrag en maatschappij. Werken *voor* mensen komt vooral tot uiting in vraagstukken over de inrichting van de maatschappij. Denk aan de brede economische sector, de juridische sector en de sector waarin taal en cultuur centraal staat. Het programma geeft leerlingen de gelegenheid kennis te maken met werkprocessen die in alle sectoren, branches en werkvelden voorkomen. Specifieker gaat het hier om het ontwikkelen, maken of verbeteren van een dienst, product en proces.

- Denk bij het verlenen van diensten aan bijvoorbeeld taken in de zorg, het ontwikkelen en begeleiden van educatieve activiteiten, opvoedvraagstukken, het geven van gezondheidsbevorderende of financiële voorlichting.
- Bij het maken van producten valt te denken aan de ontwikkeling van een gezondheidsprogramma, een sportprogramma, een leskist of een maaltijdbox, een marketingplan of een onderneming.
- Het ontwikkelen en verbeteren van processen richt zich op procedures, protocollen en richtlijnen die het gebruik van bepaalde producten of diensten ondersteunen. Het gaat om een serie instructies of stappen die iemand moet volgen om een doel te realiseren, kwaliteit te leveren, gegevens over te dragen.

In een programma dat zich richt op het werken *met* en *voor* mensen, leren leerlingen de heterogene samenleving in de breedste zin van het woord begrijpen. Leerlingen leren over het menselijk gedrag, kunnen zich verplaatsen in medemensen en dat zichtbaar maken in omgangsvormen, gedrag en communicatie. Ze leren te reflecteren op hun identiteit en open te staan voor andere opvattingen en levenswijzen.

De wereld om ons heen verandert snel. Sinds de invoering van de 2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling heeft ieder land de verplichting een positieve bijdrage te leveren aan de zeventien duurzame ontwikkelingsdoelen. De agenda roept alle landen – overheid, bedrijven, kennisinstellingen en burgers – op bij te dragen aan het behalen van de doelen in 2030. De verbinding van duurzame ontwikkelingsdoelen met praktijkgerichte en realistische activiteiten, vraagt leerlingen zich te verdiepen in mondiale vraagstukken en oplossingsrichtingen te onderzoeken die een positieve bijdrage kunnen leveren aan een gezonde planeet en de mensen die erop leven.

Examenprogramma

Domein A: loopbaanontwikkeling in praktijkgerichte opdrachten

Eindterm 1	Praktijkgerichte opdrachten
Doelzin	De leerling werkt doelgericht aan praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • nemen van verantwoordelijkheid; • maken van een plan van aanpak inclusief een planning; • uitvoeren van de opdracht met behulp van voorwaardelijke en programmaspecifieke kennis en vaardigheden; • evalueren van het eigen handelen.

Eindterm 2	Interactie met externe opdrachtgevers
Doelzin	De leerling communiceert met externe opdrachtgevers bij het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • inventariseren van de wensen van de opdrachtgever; • bespreken van de voortgang met de opdrachtgever; • bespreken van het uiteindelijke resultaat met de opdrachtgever.

Eindterm 3	De context van externe opdrachtgevers
Doelzin	De leerling houdt rekening met de context van externe opdrachtgevers bij het werken aan praktijkgerichte opdrachten.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • bewust omgaan met veiligheids- en andere officiële voorschriften die in een organisatie of in een werkveld van toepassing zijn; • bewust omgaan met sociale conventies die in een organisatie of in een werkveld gangbaar zijn; • bewust omgaan met het karakter van de organisatie of dat van het werkveld.

Eindterm 4	Ontwikkelen van interesses
Doelzin	De leerling ontwikkelt eigen interesses door middel van ervaringen met externe opdrachtgevers.

Uitwerking	Het gaat hierbij om: • oriënteren op de sector, de branche en het werkveld waarin de opdrachtgever werkzaam is; • beschrijven van producten, diensten en doelgroep van de opdrachtgever; • inventariseren van taken en functies binnen de organisatie van de opdrachtgever, inclusief de bij de functies behorende opleidingen; • waarderen van ervaringen met externe opdrachtgevers; • verbanden leggen tussen ervaringen en persoonlijke interesses.
-------------------	--

Eindterm 5	Ontwikkelen van kwaliteiten
Doelzin	De leerling ontwikkelt eigen kwaliteiten door het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • evalueren van proces en resultaat; • reflecteren op de eigen bijdrage aan proces en resultaat; • benoemen van de eigen kwaliteiten; • verbanden leggen tussen de eigen kwaliteiten, beroepsbeelden, vervolgoopleidingen en de arbeidsmarkt; • formuleren van een persoonlijk leerdoel voor verdere ontwikkeling.

Domein B: programmaoverstijgende vaardigheden

Eindterm 6	Sociaal handelen
Doelzin	De leerling gaat passend om met mensen en situaties tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • inleven in emoties, situaties en belevingswereld van anderen; • uitdrukken van gedachten, gevoelens en ervaringen; • afstemmen van handelen op mensen en situaties; • bijdragen aan een veilig klimaat en een taakgerichte werksfeer.

Eindterm 7	Samenwerken
Doelzin	De leerling werkt samen aan het realiseren van een gemeenschappelijk doel tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • organiseren van samenwerking; • ondersteunen van anderen in de samenwerking; • geven, ontvangen en verwerken van feedback; • zich verplaatsen in opvattingen en overtuigingen van anderen en het handelen hierop afstemmen.

Eindterm 8	Taalvaardigheden
Doelzin	De leerling gebruikt doelgericht taalvaardigheden tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • afstemmen van taal op doel, gesprekspartner en context; • analyseren van beeldtaal; • herkennen van non-verbale communicatie en afstemmen op mensen en situaties; • mondeling en schriftelijk presenteren van zichzelf en het eigen werk.

Eindterm 9	Informatievaardigheden
Doelzin	De leerling verwerft, verwerkt en deelt informatie tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • gebruiken van zoekstrategieën;

	• wegen van de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van informatiebronnen; • selecteren en bewerken van informatie; • verwijzen naar bronnen; • presenteren van informatie aan de doelgroep.
--	---

Eindterm 10	Reken- en wiskundige vaardigheden
Doelzin	De leerling gebruikt doelgericht reken- en wiskundige vaardigheden tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • uitvoeren van berekeningen in de context; • interpreteren van grafieken, tabellen en diagrammen.

Eindterm 11	Digitale vaardigheden
Doelzin	De leerling gebruikt op een verantwoorde manier digitale technologie tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • kiezen van hardware en software; • delen van data, informatie en digitale content; • beschermen van persoonlijke gegevens en privacy in digitale omgevingen.

Eindterm 12	Analytische denkvaardigheden
Doelzin	De leerling gebruikt analytische denkvaardigheden om tot een oplossing te komen tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • selecteren, vergelijken en ordenen; • onderscheiden van hoofd- en bijzaken; • benoemen van overeenkomsten en verschillen; • benoemen van oorzaken en gevolgen; • gebruiken van structuren en schema's.

Eindterm 13	Kritische denkvaardigheden
Doelzin	De leerling gebruikt kritische denkvaardigheden om tot een besluit te komen tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • onderscheiden van verschillende perspectieven;

	• wegen van betekenissen, belangen, waarden en overtuigingen; • innemen van een standpunt op basis van informatie en argumenten.
--	---

Eindterm 14	Creatief denken en handelen
Doelzin	De leerling gebruikt creatieve denk- en maakstrategieën om tot nieuwe ideeën te komen tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • experimenteren met materialen en middelen; • bedenken van oplossingen en leggen van verbanden; • gebruiken van technieken die divergerend en convergerend denken ondersteunen.

Domein C: werkvelden

Eindterm 15	Werkvelden
Doelzin	De leerling oriënteert zich op verschillende werkvelden tijdens het uitvoeren van praktijkgerichte opdrachten van en voor externe opdrachtgevers.
Uitwerking	Het gaat hier om een keuze uit: • economie • gedrag en maatschappij • gezondheidszorg • recht • taal en cultuur • onderwijs

Domein D: programmaspecifieke kennis en vaardigheden

Bevoegd gezag kiest een van de drie keuze eindtermen (16, 17, 18)

Keuze eindterm 16	Diensten
Doelzin	De leerling ontwikkelt een dienst op basis van onderzoek.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • analyseren van de behoeften van de doelgroep op basis van onderzoeksgegevens; • ontwikkelen van een dienst die aansluit bij de onderzoeksresultaten; • testen van de dienst met een kleine groep gebruikers; • verbeteren van de dienst op basis van gebruikersonderzoek.

Keuze eindterm 17	Producten
Doelzin	De leerling ontwerpt een product voor een maatschappelijk vraagstuk.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • uitwerken van verschillende ontwerpen; • beoordelen of ontwerpen bijdragen aan de circulaire economie; • onderbouwen van de keuze voor een ontwerp; • realiseren van het ontwerp; • testen van het ontwerp.

Keuze eindterm 18	Processen
Doelzin	De leerling verbetert een proces op basis van onderzoek.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • analyseren van het proces en knelpunten verzamelen; • opstellen van de doelen ter verbetering van: kosten, tijd en duurzaamheid; • testen van verschillende voorstellen voor de verbetering van het proces; • onderbouwen van de keuze voor een definitief voorstel.

Eindterm 19	Onderzoek uitvoeren
Doelzin	De leerling onderzoekt een vraagstuk aan de hand van een onderzoeksvraag.

Uitwerking	Het gaat hierbij om: • formuleren van hoofdvraag en deelvragen; • selecteren en maken van middelen die gebruikt worden om gegevens te verzamelen; • verzamelen van data; • interpreteren van data; • visualiseren en communiceren van onderzoeksresultaten.
-------------------	--

Eindterm 20	Expert bevragen
Doelzin	De leerling bevraagt een expert bij het realiseren van praktijkgerichte opdrachten.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • formuleren van de hulpvraag en deze onderbouwen; • selecteren van de expert met de juiste kennis, ervaring en achtergrond; • verwerken van opgehaalde kennis en vaardigheden en bronnen vermelden; • evalueren van de samenwerking met de expert.

Eindterm 21	Omgaan met anderen
Doelzin	De leerling gebruikt kennis over het menselijk gedrag bij de omgang met anderen.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • rekening houden met ervaringen en perspectieven van anderen; • benoemen van het eigen perspectief en standpunt innemen; • reflecteren op het effect van eigen handelen in omgang met anderen.

Eindterm 22	Inwinnen van informatie bij overheid en lokale instanties
Doelzin	De leerling betreft wet- en regelgeving bij het werken aan praktijkgerichte opdrachten.
Uitwerking	Het gaat hierbij om: • bepalen welke wetten, regels en voorschriften van toepassing zijn; • verzamelen en verwerken van informatie over procedures bij overheid en lokale instanties.

Einterm 23	Duurzame ontwikkelingsdoelen
Doelzin	De leerling verwoordt waarden over duurzame ontwikkelingsdoelen voor zichzelf, de samenleving en de wereld.
Uitwerking	Het gaat hierbij om ten minste drie van de volgende duurzame ontwikkelingsdoelen: • geen armoede • geen honger • goede gezondheid en welzijn • kwaliteitsonderwijs • gendergelijkheid • eerlijk werk en economische groei • ongelijkheid verminderen • duurzame steden en gemeenschappen • verantwoorde consumptie en productie • vrede, justitie en sterke publieke diensten

Als landelijk expertisecentrum richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

Bezoekadres
Stationsplein 1
3818 LE Amersfoort

Postadres
Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40
E info@slo.nl
W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)
 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)